

Vinko Udiljak i Nikola Ostojić

Odjeci Velebitskog ustanka u beogradskom tisku 1932. godine

Sama Šestosiječanjska diktatura kralja Aleksandra veliki je incident u javnom životu dotadašnje parlamentarne monarhije. Diktatura kao i svaka ostala podrazumijevala je zabranu određenih organizacija, rada stranaka, parlamenta, zabranu tiskanja novina, djelovanja novinara i njihovo ograničavanje. Upravo će se u tom periodu početi, bilo u inozemstvu, bilo na području države, razvijati tajne organizacije koje su imale u svom cilju srušiti dotadašnje stanje u Jugoslaviji. Jedna takva bila je organizacija Ustaše – hrvatska revolucionarna organizacija (UHRO), koja je bila sastavljena od radikalnih predstavnika hrvatske desnice. U inozemstvu su pokrenuli i istoimene novine te su pripremali planove za napade na Jugoslaviju. Jedan takav jest i popularno prozvani Velebitski ustanak iz 1932. godine koji je tema ovoga rada. Zbog do sada navedenih procesa koji su zahvaćali jugoslavensko društvo u radu će se prvo pristupiti kratkoj analizi stanja Jugoslavije u razdoblju diktature i Oktroiranog ustava s posebnim naglaskom na stanje novinarstva jer je u ovom radu osnovni izvor tisak. Zatim će se u kratkim crtama opisati početni razvoj ustaške organizacije da bi se moglo prijeći na glavni dio, analize izvora, odnosno prvo će se predstaviti dosadašnje historiografske poglede da bi se onda krenulo u analizu beogradskog tiska te na koncu moglo komparacijom donijeti zaključke.

1. Prilike u Kraljevini Jugoslaviji od diktature do ustanka

Burna politička situacija Kraljevstva SHS krajem 1920-ih godina izazivala je različite incidente i događaje koji će kulminirati 1930-ih. Manifestom kralja Aleksandra od 6. siječnja 1929. godine ukinut je Vidovdanski ustav, raspuštena je Narodna skupština, a sva vlast prelazi u ruke kralja (Matković, 2003: 77-87). Tim su kraljevim dekretom ukinute političke stranke i svi zastupnički imuniteti te su zabranjeni svi stranački listovi (Novak, 2005: 162). Uvedena je i preventivna cenzura tiska te je donesen novi zakon o kraljevskoj vlasti. Što se tiče novih zakona u kontekstu ovog rada važan je onaj o *zaštiti javne bezbednosti i poretka*, ali su izmijenjeni i članci u *Zakonu o štampi* (Matković, 2003: 87). Budući da se kralj deklarirao kao *nosilac sve vlasti u zemlji*, logičan je slijed u kojem lijevo orijentirani tisak režim naziva *monarhističko-fašističkom diktaturom kralja*

Aleksandra Karađorđevića (Novak, 2005: 163). Izrazit pokazatelj cenzure tiska vidi se u Zakonu o državnom sudu za zaštitu države koji je obavljen u službenim novinama Kraljevine SHS za 17. siječnja. Tamo stoji: *Ko pisanjem, štampanjem, izdavanjem rasturanjem novina, plakata, knjiga ili ma na koji drugi način vrši propagandu ili ide za tim da stvori ubeđenje da se neki deo Kraljevine SHS izdvoji iz celine ... kaznit će se robijom ...* (Novak, 2005: 163). Također novine su se mogle potpuno zabraniti, ako su do tada bile tri puta kažnjene i ako se nije platila novčana globa. Upravo je iz tog razloga građansko informativno novinarstvo moralo veličati diktaturu i narodno jedinstvo. Zanimljiv je podatak koji je ustvrdio Josip Horvat gdje on spominje da je kralj Aleksandar velikim novčanim iznosima podupirao pojedine tiskarske kuće (*Jugoštampu* i *Tipografiju* u Zagrebu i *Politiku* u Beogradu) s ciljem podupiranja njegove diktature (Novak, 2005: 163). Veliki dio hrvatskog tiska ili je ukinut ili podvrgnut strogoj cenzuri. Tako je i *Dom* koji je bio glavno glasilo HSS-a zabranjen 1930. godine, godinu dana nakon što je zabranjena stranka (Novak, 2005: 164). Očito je da sve diktature najprije navale na novinarstvo i na štampu odnosno na medije, a budući da je tisak, svima dostupan, bio glavni medij 30-ih godina, potez kralja Aleksandra nameće se kao logičan. Ne treba u ovom slučaju izostaviti ni djelovanje Presbira koji je postao glavno tijelo diktature za pooštravanje i produbljenje cenzure¹ Dana 14. prosinca 1929. Ministarstvo unutrašnjih poslova Kraljevine Jugoslavije zapovjedilo je svim kotarskim načelstvima i predstojništvima policije da moraju svaki mjesec izvješćivati o kretanju tiska (Šubić-Kovačević, 2016: 342).

U samoj inicijativi diktature nailazi se na interese gospodarskog pitanja. Gušenje slobode izražavanja u novinarstvu, odnosno samom represijom, trebalo je spriječiti informiranje javnosti o teškom gospodarskom stanju u zemlji, velikim korupcijskim aferama koje su potresale zemlju koje je poticala sama država (Novak,

1 Više o djelovanju cenzura na hrvatski tisak vidi: Novak, 2005: 166-169. Također o djelovanju ovog tijela i arhivskom gradivu vidi kod: Milica Milićević, Centralni Presbira predsjedništva ministarskog saveta 1929. – 1941. Beograd: Arhiv Jugoslavije. Zanimljiv podatak koji nam donosi pred sam rat Društvo Jugoslavenskih novinara jest da je samo do Šestosiječanjske diktature bilo novinarima izrečeno oko 1000 kazni zatvora.

2005: 169). Diktatura se nije predugo održala jer je kralj bio primoran već 1931. objaviti Ustav (tzv. Oktroirani ustav), ali stvar je bila više simbolične no praktične naravi, budući da je promicao i dalje kraljeve ideje, što ne čudi s obzirom da ga sam kralj i donosi (Matković, 2003: 52). Iako je diktatura ukinuta upitne su promjene u pitanjima cenzure tiska. Naravno one su *pro formae* ukinute, ali ostaje nam pitanje u kojoj su mjeri nastavili djelovati te način na koji to ispitati. Novine se od tada zabranjuju po pravilima koja su vrijedila prije diktature, ali očito je da će novine koje su i za diktature podupirali kralja nastaviti isto, za što nam je izuzetno bitna *Politika* kojoj će se rad posvetiti kasnije kao izvoru.

Nakon uvođenja diktature Ante Pavelić povlači se u inozemstvo gdje polako kreće s organiziranjem radikalne desne organizacije koja bi trebala srušiti i dezertirati monarhističku diktaturu Kraljevine (Stojkov, 1970: 169). Pavelić i Gustav Perčec 1929. odlaze u Sofiju gdje 20. travnja s predstavnicima Makedonskog nacionalnog komiteta potpisuju Sofijsku deklaraciju. Radi potpisivanja ove deklaracije Perčeca i Pavelića Sud za zaštitu države u Beogradu osuđuje 17. srpnja iste godine na smrt (Stojkov, 1970: 169). Od toga trenutka Pavelić počinje javno istupanje protiv Kraljevine u inozemstvu te osniva *UHRO*. Već 1930. radikalna desnica okupljena oko Pavelića počinje s djelovanjem u inozemstvu, a ubrzo i *UHRO* dobiva ustav (1932. godine) te se sprema za akcije na području Kraljevine Jugoslavije (Stojkov, 1970: 169; Jelić-Butić, 1977: 20-22). Prva takva (zapažena) diverzija je Velebitski ustanak koji se zbio 6.-7. rujna 1932. godine u Brušanima nedaleko Gospića. Akciju je vodio Andrija Artuković, a sudjelovali su još Juraj (Juco) Rukavina (bivši austrougarski časnik, vođa akcije), Marko Došen, Josip Tomljenović, Nikola Orešković i još nekoliko seljaka (braća Devčić i dr.). Cjelokupna priprema diverzije odigrala se izrazito brzo te pojedini članovi nisu ni znali u što se upuštaju (Bićanić, 1992: 90-104). O tim je događajima izvijestio i državni tisak, neki u većoj, a neki u manjoj mjeri. Stoga se ovdje neće detaljnije opisivati procesi razvoja i odigravanja ustanka već se kreće na analizu tiska koji je predmet ove rasprave.

2. Metode i pristupi

2. 1. Dosadašnji važniji historiografski pogledi

Takozvani Velebitski ustanak tema je prvobitno javne povijesti posebice u okvirima političke i medijske utjecajnosti koja veliku pažnju pridodaje tom događaju. Historiografija o samom događaju nije toliko bogata, a ono što i postoji pisano je na sličan način, iz istog arhivskog materijala, uz promjenu diskursa. Gotovo u svakom pregledu hrvatske moderne povijesti može se u

kratkim crtama pronaći ponešto o ovom događaju, ali to sve ostaje na razini naracije bez ikakvih većih zaključaka ili naputaka. Jedan od prvih radova koji su se u detaljnijoj mjeri pozabavili pitanjem Velebitskog (Ličkog) ustanka jest rad povjesničara Todora Stojkova iz 1970. godine. Autor je naglasak stavio na arhivskoj građi koja je vezana uz suđenja sudionicima ustanka te se eventualno osvrće na novinski materijal ustaškog glasila i nekih hrvatskih novina, ali isključivo u kontekstu sudskih procesa iz 1933. godine. Opsežan pregled razvoja ustaškog pokreta do 1941. godine publicirao je Mario Jareb 2006. godine. U toj se knjizi detaljno analiziraju početci djelovanja ustaške organizacije tako da je dotaknuto i pitanje Velebitskog ustanka. Autor obrađuje cjelokupne posljedice i procese koji su utjecali na ustanak pomoću relevantne literature i arhivskog materijala, ali je što se tiče novinskog materijala, jedino zastupljen *Jutarnji list* i to u fragmentalnim spomenima u fusnotama. Dakako, Jareb je dobro obradio problematiku same teme pa je ona izvrsno polazište za neka nova historiografska preispitivanja. Jedan zanimljiv rad, odnosno publikacija izvora, jest objavljeni spis sudionika ustanka Ivica Abramovića kojeg je priredio Ljubo Boban 1990. godine. Taj izvor iscrpno, kroz pero sudionika, prikazuje njegovu perspektivu i tumačenje samog događaja i njegovih uzroka i posljedica. Vrlo zanimljiv pogled na ustanak daje James J. Sadkovich u svojem djelu *Italija i ustaše 1927. – 1937.* gdje se ne bavi primarno ustankom, ali ga spominje u kontekstu suradnje ustaša i Italije, odnosno u kontekstu različitih akcija ustaša u Jugoslaviji uz analizu odnosa Italije i Jugoslavije u navedenom razdoblju. Cjelokupno gledano bibliografija o ustanku nije preobilna, ali su zadnjih 20 godina izašle spomenute tri znanstvene publikacije koje daju nadu i poticaj za buduće istraživanje ove teme.

2. 2. Ciljevi i metodologija analize izvora

Kao što je prethodno spomenuto, svi su se radovi o ustanku u Brušanima iz 1932. godine, vezani na bilo koji način uz tematiku samog događaja, bazirali u velikoj mjeri na gradivu sa suđenja učesnika, spomenute su neke autobiografije učesnika, ali su često stavljali naglasak, što se tiče novinskog materijala, na glasilo *UHRO-a Ustaša* koji je izlazio u inozemstvu te nam detaljno svjedoči o stanju i principima djelovanja organizacije. Kao jedan od izvora nameće se i komunističko glasilo *Proleter*. Dakako, u maloj su se mjeri znanstvenici dotakli i pisanja hrvatskog tiska o akciji, ali pisanje beogradskog tiska o događaju gotovo je pa neobrađeno u znanstvenoj literaturi.² Ovaj će se rad, stoga,

2 Jedinu je samo u jednom članku usputno spomenuo Stojkov 1970.

u prvom redu posvetiti beogradskom tisku. Kao polazišna točka razmatranja upotrijebiti će se troje novina koje su izlazile u Beogradu u međuratnom razdoblju; *Politika*, *Vreme* i *Pravda*.³ Ti će se izvori potom staviti u određeni, vremenski ograničen period; razmatrat će se razdoblje izvještavanja neposredno nakon ustanka, odnosno bit će obrađen novinski materijal za mjesec i pol dana nakon događaja. Novinskim će se člancima pristupiti iz više različitih perspektiva da bi se na koncu mogle povući paralele s dosadašnjim historiografskim istraživanjima. Polazni će ciljevi biti ustvrditi odnos novina prema događaju, na koji su ga način prenosile, u kojoj mjeri su bile detaljne ili ne te kakvu su pažnju pridodale ustanku. Dakako, ti će osnovni ciljevi pomoći u daljnjoj, detaljnijoj interpretaciji posljedica ustanka u beogradskom tisku; kako su to novine interpretirale, kako mi možemo njih danas interpretirati te na koji ih način možemo dovesti u komparaciju s ostalim izvorima i dosadašnjim saznanjima. Dakle, ovaj je rad u suštini postavljanje jednog određenoga problema u historijski inkubator, vremenski ograničen koji posjeduje sve aktere, ali u svom težištu isključivo fokusiran na jedan izvor. Upravo će se iz tog razloga ovim radom, kada se analiziraju novinski izvori, upustiti u podvig komparacije i pitanja je li uistinu bio ustanak, s naglaskom na autobiografiji jednog aktera te dosadašnjih istraživanja koji su vezani također uz tisak, dok se neće stavljati naglasak na literaturi koja je istražila građu iz arhiva posebice vezanu za suđenja.

3. Analiza i interpretacija tiska

Takozvani Velebitski ustanak, koji se, kao što je već spomenuto, zbilo u noći između 6. i 7. rujna u mjestu Brušane nedaleko Gospića. Odmah u početku postavlja se pitanje je li sam ustanak prenaplašavan u javnosti, ali i u literaturi ili je na njega obraćena pozornost s razlogom. Pisma Ante Pavelića iz 1948. koja je analizirao Ante Delić svjedoče o tome kako je sam Pavelić vidio Lički ustanak povlačeći paralelu s akcijom „Deseti travanj“ iz 1948. gdje govori o uspješnom odjeku u „domovini“ (Delić, 2018: 396-397). Kao pokret koji je „oživio separatistički pokret u Hrvatskoj“ ustanak je vidio i Carlo Umilta kao i neki drugi talijanski izvori koji su surađivali s ustašama (Sadokovich, 2010: 121). O uspješnosti njegova odjeka, većina se autora slaže da je imao uspjeha u tadašnjoj javnosti (ne i tisku, izuzev zemalja u kojima su ustaše tajno djelovale), ali se spominje kako je ustanak bio sveprisutan i u tadašnjem tisku.⁴ Od triju novina koje su uzete kao polazišna točka prva vijest o ustanku prenesena je tek 10. rujna. Tu vijest

nam prenose *Politika* i *Pravda* dok *Vreme* uopće ne daje nikakav podatak o događaju. U naslovu članaka ne mogu se uočiti nikakve tenzije jer u *Politici* je to „Napad na žandarmerijsku stanicu u Brušanima“, a u *Pravdi* „Nekoliko lica bacila su bombu i paket eksploziva na žandarmerijsku stanicu u Brušanima“. Jasno vidimo diskurs članka iz *Pravde* jer po naslovu je očito da je naslov dan potpuno smirenim tonom, neupadljivom krilaticom te se navodi *nekoliko lica* iz čega možemo steći dojam da autor članka ne pridodaje veliku važnost događaju i njegovim akterima ili pak mu ne želi pridodati veliki značaj što je najvjerojatnije točno u ovom slučaju?! Dakako, sama pozicija članka u novinama i njegova veličina upućuju na sličan zaključak. Vijest je iznimno kratka te je i u jednom i u drugom slučaju smještena na treću stranicu u donjem uglu. Sama sažetost teksta ne daje nam previše materijala za interpretaciju, ali s druge strane daje itekako kada se na koncu stavi u kontekst. Sam tekst izvješća o napadu identičan je. Objave novine na izrazito objektivni i distancirani način, bez interpretacije iznose vijest. Prvo iznose podatke o mjestu i vremenu, a zatim o oružju koje je upotrijebljeno (*bacili su jednu bombu i paket eksploziva ... i iz automatskog oružja ispalili izvestan broj metaka*). Značajan je nastavak u kojem navode poznate počinitelje, odnosno one koji su uočeni. Naveden je Jakov Rukavina⁵ kojeg spominju kao bjegunca, bivšeg žandara, koji bježi od nadležnih vlasti zbog ubojstva već dulji period, a uočeni su i braća Devčić⁶ koji su već dulji period također u bijegu u Zadru. Jedini podatak koji nam tisak još pruža jest da je bomba stranog porijekla marke V. C. te da nije bilo ozlijeđenih niti veće materijalne štete. Kao što je iz priloženoga vidljivo u glavnom državnom tisku nije posvećena gotovo pa nikakva pozornost događaju, a u novinama *Vreme* on se niti ne spominje. Svakako vrijedi istaknuti podatak kako je tekst preuzet iz splitskog lista *Novog doba* gdje je on objavljen dan ranije. Ključna razlika uočava se u položaju samog članka i njegovom naslovu u splitskim novinama gdje je izvještaj smješten u samom središtu stranice uz bombastičan naslov koji glasi *Opet bombe i eksploziv iz inostranstva*. Sam izvještaj jednake je dužine i fonta kao u beogradskim novinama, ali je sam naslov vidno istaknut iako nema vrijednost kao što bi čitatelj očekivao prema veličini i sadržaju naslova. Pojmovi *inostranstvo* i *opet* aludiraju na moguće kontinuirano postojanje nedefiniranih organizacija iz inozemstva što će

3 *Politika* (1904. – 1941.); *Pravda* (1904. – 1941.); *Vreme* (1924. – 1941.)

4 Više o ovome vidi kod: Jareb, 2006: 279-290; Stojkov, 170: 167-180; Jelić-Butić, 1977: 20-22.

5 Jakov Rukavina, poznat kao Juco Rukavina jedan je od glavnih pokretača ustanka, bivši je austrougarski časnik. Kasnije je osuđen na doživotnu robiju radi sudjelovanja i organizaciji u ustanku. Vidi više o njemu kod: Jareb 2006: 279-290; Stojkov, 1970: 167-180; Visković i Visković, 2004: 213-223.

6 Jedan od njih je vjerojatno Ivan Devčić, zapovjednik ustaškog velebitskog roja, a drugi brat mu Stipe Devčić. Vidi više kod: Bičanić, 1992: 95-108; Visković i Visković, 2004: 213-223.

se potvrditi u daljnjoj analizi beogradskog tiska. Slična je situacija i sa *Službenim listom Vrbaske banovine* koji je uzet u analizi kao dodatni izvor zbog pomanjkanja građe.⁷ To je tjednik, službeni glasnik te Banovine koji donosi glavne vijesti tjedna, nove propise u državi i sl. Zanimljivo je da niti u jednom tjedniku u periodu od mjesec dana nakon akcije nije spomenuto niti jedno slovo nego je kao i u dnevniku *Vreme* više mjesta posvećeno vijestima iz stranih zemalja i posebice crnoj kronici koja je izrazito dobro zastupljena i pomno pisana. Također, i u *Politici* i u *Vremenu* naslovnice i istaknute vijesti uglavnom se tiču događaja iz Europe kao što su pitanja o razoružanju, dugovima u zemljama, odnosima među državama i posjetima kralja Aleksandra pojedinim dijelovima zemlje. Na primjer vijesti o otvaranju Sokolskog doma u nekim selima ili pak crna kronika koje u svakom broju ima na pregršt detaljnije su opisane nego napad na policijsku stanicu. Dakako, analizirani ulomak o oružanoj akciji ne navodi nam svoj izvor kao kod pojedinih ostalih članaka odakle su preuzeti podaci.

Jedan malo duži članak koji nam daje mjesta interpretaciji, ali je i sam interpretativnog karaktera je objavljen u *Politici* 14. rujna pod naslovom *Neuspeli pokušaj jedne razbojničke čete da se prebaci preko albanske granice*. Naizgled, ovaj članak mogao bi se činiti nebitnim za temu kojom se bavi ovaj rad. Iako se u prva dva odlomka opisuje kako je dvadeset ljudi pokušalo prijeći granicu, ali su zaustavljeni, nastavak je mnogo interesantniji. Nepotpisani autor ovaj napad povezuje s upadom petorice na granici s Bugarskom, napadom na žandarmerijsku stanicu u Brušanima i sabotražom vlaka nekoliko dana ranije s eksplozivom. Vijest o napadu na vlak koja je još kraća od one o akciji u Brušanima nalazi se u jednom i drugom dnevnom listu odmah podno teksta o akciji u Brušanima. Radi se o *Atentatu na voz* kako svjedoči *Politika*. U kratkim je crtama iznesen događaj u kojem je opisano da je na pruzi koja vozi na relaciji Mihanovci-Boćinci podmetnut eksploziv koji je ošteti samo jedno kolo vlaka, ali je i dalje promet redovan. Iako u samom kontekstu nebitna kao separat, kada promotrimo ovaj članak očito je da ima veze, ako je vjerovati novinaru koji si je dopustio interpretaciju događaja. U nastavku članka o upadu na albansku granicu autor teksta zaključuje da su svi ti događaji povezani sa sistematskim akcijama koje se vode *protiv naše zemlje*. Također naglašava da se te akcije pripremaju već dugo u stranom tisku koji nije prijateljski raspoložen prema Jugoslaviji. Osim toga njegov je cilj ocrniti tu *stranu štampu* koja prouzrokuje akcije koje žele uzdrmati sigurnost Jugoslavije te se prema njegovu sudu u njoj iznose neistinite činjenice. Cilja li autor članka na

7 Iako nije beogradski tisak ovaj je tjednik uzet kao pomoć u interpretaciji problema i stavljanja u širi kontekst te potkrepljivanje ostalih teza ili protuteza.

određenu štampu, određenu stranu zemlju ili organizaciju? Sličan primjer potvrđuje već spomenuti članak *Novog doba* 9. rujna 1932. kao i kratki prilog o uhićenju pojedinaca optuženih za širenje propagandnih letaka i pamfleta tiskanih u inozemstvu. Ne znamo u kolikoj je mjeri tisak upućen u djelovanje protujugoslavenskih organizacija u inozemstvu. Insinuira li on možda namjerno na određene aktere koje zbog nemira ne želi spominjati pa vijest i svoju interpretaciju vješto umata u celofan kroz kojeg se da naslutiti na koga cilja, ali ne opet toliko direktno. Je li ovaj članak bio upućen s ciljem da potakne javno mnijenje ili je bio afirmacija javnog mnijenja, ili je pak bio političkog karaktera da na izuzetno diskretan način doda mali prilog koji će samo pojedincima zapeti za oko čitajući novine jer ni sam članak nije u novinama, kao ni ostali do sada, eksponiran kao ostale vijesti? Ostaju nam pretpostavke. Jedno je sigurno, a to je da je izvršno povezo događaje koji su se zbivali u svega tjedan dana te ih označio kao plod djelovanja jedne vanjske sile, bila ta sila država ili organizacija. Ono što se također nameće kao logičan zaključak jest svakako umanjivanje značaja samog događaja koji je mogao poslužiti kao svojevrsni okidač diljem zemlje. O tome svjedoči i manjak spomena nekih drugih akcija koje su bile upućene protiv vlasti, a Sadkovich ih identificira u već spomenutoj knjizi. Tako navodi kako je u Hrvatskoj 1932. godine zabilježen niz bombaških napada, prosvjeda i niza incidenata o kojima se nije toliko pisalo, ali su u narodu svakako bili poznati te svojevrsni okidači. Pavelić je organizacijom ustanka igrao na kartu populizma koji je trebao i ovako siromašne stanovnike u njegovom rodnom kraju poticati na akciju protiv režima što je na kraju rezultiralo masovnom represijom i gnjevom Pavelićevih talijanskih pokrovitelja (Sadkovich, 2010: 213-216). O karti populizma svjedoči i glasilo komunista u državi, *Proleter*, koji svojom podrškom ustanku, prvobitno seljacima (od ustaša se konkretno ograđuje zbog fašističke ideologije koju apsolutno odbacuje), ukazuje kako su sve organizacije uperene protiv tada aktualne vlasti željele popuniti svojevrsni vakuum tj. pridobiti naklonost širih slojeva koji nisu bili toliko politički motivirani, koliko gospodarski, odnosno ekonomski što je ostavljalo prostor za dokazivanje svih strana kao ispravnih ne bi li stekle brojniju podršku. Svakako ne treba naglašavati suradnju i potporu ovih dviju organizacija, već ih promatrati kao strane koje su kao poveznicu imale progon članova i želju za pridobivanjem masa.

Osim potonjeg članka još se može izdvojiti jedan kojeg ne možemo direktno vezati uz ustanak uz Brušanima, ali se tematski može nadovezati na prethodni članak koji interpretira događaje te ih markira isključivo kao produkt stranih sila i njihova tiska. Članak *Italija i njene aspiracije na Dalmaciju* objavljen je dan nakon članka o upadu na

albansku granicu u *Politici*. Treba istaknuti da čitavi članak u ovom kontekstu nije potrebno analizirati, ali pojedini segmenti daju naslutiti upozorenja koje autor nameće. Cjelokupni tekst baziran je na analizu novih talijanskih izdanja koji se tiču Dalmacije, bilo njene povijesti, kulture ili sl. Autor, V. Z. oštro kritizira aspiracije i talijansku propagandu te talijanski iredentizam koji konstantno tvrdi kako je Dalmacija njihova povijesna pokrajina. Važan je u ovom kontekstu kratki odlomak pred kraj članka gdje pisac stavlja naglasak na djelovanje Italije protiv Jugoslavije, pisanje štampe koja je nastrojena protujugoslavenski te pomaganje organizacija koje bi trebale umanjiti sigurnost države. Očito je da je u rujnu 1932. već bilo itekako jasno kakvi su odnosi Italije i Jugoslavije te na koji se način koordiniraju organizacije koje djeluju u imigraciji kao što je i ustaška koja je djelovala u Italiji. Sam problem Italije i Jugoslavije jest spor oko albanskog teritorija.⁸ Iako se u literaturi često navodi da je Italija pomogla organizaciji oružane akcije u Brušanima, teško je procijeniti u kojoj je to bilo mjeri. Konkretniji odgovor može se nazrijeti u knjizi Jamesa J. Sadkovicha. Spomenuti autor smatra kako je upad poslužio kao povod za obnovu napada na Italiju i Mađarsku putem novina što analiza novina uistinu i potvrđuje. U napadu na Italiju, Mađarsku, VMRO i druge, tisak se obrušio i na Kominternu koja se našla optužena za suradnju, no takva tvrdnja odbačena je čak i od strane autora zbog već prethodno navedenih razloga (Sadkovich, 2010: 120). Vidljivo je iz ovog članka, koji se uopće ne dotiče direktno teme, a kada ga stavimo u komparaciju s onim člankom o upadu na albansku granicu, da je onodobni tisak izvanredno povezivao tekuće probleme vanjske politike. Dakako, te je probleme tisak u većoj ili manjoj mjeri iznosio na kapaljku s dozom smirenosti te ih inkorporirao u druge probleme. Zašto? Razlozi mogu biti brojni. Samo pitanje slobode tiska u tom razdoblju upitno je. Iako je 1931. godine proglašen ustav od strane kralja teško da se zaista puno promijenilo po pitanju slobode tiska i javnog obavještavanja o pojedinim političkim pitanjima (Matković, 2003: 70). Sam članak o talijanskim pretenzijama nije napisao novinar beogradske *Politike* već, kako sam kaže, osoba koja živi u Dalmaciji i već duže vrijeme promatra prilike i zbivanja na našoj i susjednoj obali. Više je i nego očito da je beogradska štampa bila pod utjecajem i kontrolom kraljevih ljudi, ali očito je da je nekad nešto i „procurilo“. Dakako, možda je i cilj politike bio pustiti jednu dovoljnu količinu informacija u javnost, ali ju vješto zamaskirati, ne bi li služila kao upozorenje u tolikoj mjeri da ne pobuđuje alarmantnost ili čak separatizam koji je mogao lako proizaći zbog teške situacije u državi.

8 O djelovanju u Italiji i počecima UHRO-a vidi više kod: Krizman, 1978: 80; Kisić-Kolanović, 2001: 33-40; Jareb, 2006: 68-160; Jelić-Butić, 1977: 20-22.

Ne možemo suditi na prvi pogled. Pitanje kontrole beogradske štampe iziskivao bi jedan novi obilan rad te je suludo u detaljnije analize se upustiti u ovom radu. Ovaj rad može dati djelomičan odgovor na to u kontekstu izvještaja obrađenog događaja. No, treba dakako imati na umu osnovne crte novinarske djelatnosti i političke prilike 30-ih godina koje su u velikoj mjeri utjecale na razvoj novinarstva, a tako možemo reći i na njegov diskurs.⁹ Na koncu kada sve sagledavamo treba imati na umu i važnost tiska u međuratnom razdoblju. On je prvobitni i jedini glavni medij koji informira o stanju i događajima koji prate ljude dan za danom. Ta važnost novina za obično građansko društvo izvanredno je prikazana u televizijskoj seriji *Velo misto* gdje se upravo u brijačnici stalno čitaju novine, njih se komentira, a ostali upijaju što je pisalo u njima i prenose dalje informacije.

3. 1. Ustanak ili oružana akcija?

Kada sagledamo izvještaje beogradskog tiska ne može se steći neki dojam da je oružana akcija u Brušanima bila velik i alarmantan događaj u Kraljevini. Objavljeno na unutaršnjim stranicama u nekom kutu s kratkim tekstom daju na prvi pogled sve indicije da je to za tisak nebitan ustanak koji gotovo pa nije vrijedan neke veće pažnje. Tisak nije obraćao pozornost ili nije želio da čitatelji obrate pozornost na nešto takvog karaktera?! Naslov je svugdje u beogradskom tisku napad na žandarmerijsku stanicu. Odakle onda potiče geneza naziva Velebitski ustanak? Početke toga naziva ustvari vidimo u glasilu *Ustaša* koji izvještava o samom događaju u inozemstvu gdje list izlazi, ali su i ostale strane novine pisale o tome jer su ustaše pridodale veliki značaj tome (Jareb, 2006: 294-297). Članak iz *Ustaše* iz listopada 1933. godine, kada je prošla godina dana od „slavne“ diverzije, glasilo piše: *Navršila se godišnjica prve vatre, što je u krševitom Velebitu otvore ustaške izvidnice. (...) neka prvi ustaški borci iz bitaka* (op. a.) *kod Brušana, (...)* (*Ustaša*, 1933: 1). Dakle u tome broju ova diverzija nazvana je bitkom, a čitajući članak može se steći dojam da je to bila bitka epskih razmjera koja je *osokolila cijeli hrvatski narod*. Očito je da se već nakon godinu dana ovaj događaj počeo mitologizirati i počeli mu davati velike razmjere. Samoj mitologizaciji i stvaranju pseudo-sintagme Velebitski ustanak pripomoglo je i stvaranje mita o „prvom ustaškom Velebitskom roju“. Čak i Pavelić u spomenutom pismu iz 1948. za ustanak koristi epitet „tako zvani“ (Delić, 2018: 396-397). Zanimljiv je podatak koji iznosi M. Jareb da su ustaše u svojoj promidžbi isticali da su pripadnici velebitskog voda nastupili kao

9 Više u utjecaju diktature i novinarstvu 30-ih godina vidi kod: Novak 2005: 162-181.

vojna jedinica pod punom opremom i posebnim odorama (Jareb, 2006: 295). Cilj takve promidžbe očito je bila potreba za uvjeravanje javnosti u domovini i u iseljeništvu da postoji jedna organizirana vojska koja je spremna, ali i sposobna, udarati na režim Kraljevine. Zanimljivo je da spomen ustanka nalazimo u članku *Novog doba* u kontekstu suđenja gdje se akteri oružane akcije nazivaju *Velebitskim ustašama* što može u jednu ruku aludirati na pripadnike *UHRO*-a, ali je vjerojatnije da se pojam odnosi na općenit naziv pobunjenika u tadašnjem tisku (*Novo doba*, 1933: 2). Prema analizi beogradskog tiska ne može se baš steći dojam da bi to bila organizirana vojska odnosno vojna jedinica jer kao što je već spomenuto naglašava se da je nekoliko lica imalo diverziju na žandarmerijsku stanicu. Po pitanju donošenja zaključka o spomenutim tezama uvelike nam može pomoći i rasvijetliti spisi sudionika Ivica Abramovića. Dakako, ne treba zaboravit pitanje objektivnosti samog spisa, ali u jednakoj mjeri pod pitanje objektivnosti možemo dovesti i cjelokupni obrađeni tisak. Opisujući cjelokupnu pripremu ove oružane akcije tako on u jednom dijelu piše: *Pucali su u zid, a ne u prozor ili vrata. Da se radilo o nekom ozbiljnijem ustanku doista bi bilo pet ili deset metaka i svaki bi metak imao jednog mrtvog. No nije se radilo o ustanku nego da se digne galama i prašina. Ovo sam napisao onako kako sam vidio i doživio. (...) Nas je uhvatila panika jer nismo bili organizirani niti upućeni u bilo što. Nismo znali u čijim smo rukama i tko povlači konce akcije* (Abramović, 1990: 195). Očito je iz više spomenutih izvora da je organizacija same akcije bila traljava, izvedena loše, naglo i nespremno. Kao što kaže Abramović, oni nisu znali ustvari u što se upuštaju. Do njih je došla informacija da će se ustanak podignuti u čitavoj Dalmaciji i Primorju te su na taj način pridobijeni (Stojkov, 1970: 170-173). Ustankom su čak bili zatečeni i Talijani koji u početku nisu znali ni tko ga je predvodio (Sadkovich, 2010: 217). I više je nego očito da je mit o ustaškom velebitskom roju i propagandni materijal te kasnija dodjela „Velebitske kolajne za hrabrost“ stvorila i iznjedrila pojam Velebitski ustanak. Dakako tu ne treba zaboraviti i kronološku odrednicu. To je bila prva diverzija ustaša na hrvatskom teritoriju što je dodatno rasplamsalo tenzije i pronijelo pozornost. Dakako, ne može se dovoljno naglasiti činjenica da analiza beogradskog tiska ne može dati konkretan odgovor na ovakvo pitanje, ali može s obzirom na očitu cenzuru ukazivati da je ustanak kao svojevrсни propagandni trik bio uspješniji nego što se to može konkretno iščitati iz novina. Stječe se dojam da je objavljivanje članaka o događaju bilo više apologetske prirode kako cenzura ne bi bila toliko očito s obzirom da je u narodu, osobito u kraju gdje je ustanak izbio, bilo svima jasno da ovaj ustanak nije izoliran slučaj, već događaj koji je imao podršku i u širim slojevima. Naravno, kao

što treba izbjeći naglašavanje podrške komunista ovom ustanku u kontekstu toga što su komunisti prihvaćali i podupirali svaki ustanak protiv ovakve vlasti, narod koji je također podržao ovakav ustanak iz razloga potlačenosti, siromaštva i bijede nikako ne možemo ubrojiti kao podršku ustaškoj tj. fašističkoj ideji, već samo kao pojedincima koji su pozivali na ustanak tj. igrali na kartu populizma. Na kraju, može se reći kako se zaista i radilo o ustanku, makar na promidžbenoj razini s obzirom da se za njega pripremalo ne bi li odjeknuo u medijima što samo po sebi ukazuje na to da je slaba popraćenost ustanka u tisku bila takva upravo iz tog razloga, kako bi onemogućila željeni odjek i promidžbu. Ovoj tezi u prilog ide i činjenica da su vlasti ličko područje zatvorile 10. rujna (do travnja sljedeće godine bilo je zabranjeno stoku izvoditi na pašu) kako se vijest ne bi mogla proširiti tako da se sažetost ovog događaja u novinama mora promatrati u kontekstu ciljane propagande režima što joj je i uspjelo (Sadkovich, 2010: 217-219).

4. Zaključno razmatranje

Posljedice oružane akcije u Brušanima iz 1932. godine u beogradskom tisku nisu privukle neku pozornost. Očito je iz toga zaključiti da sami čitatelji u Srbiji odnosno u Beogradu nisu bili previše informirani o stanju i djelovanju *UHRO*-a, a tako ni o toj njihovoj diverziji, ako se nisu informirali putem drugog tiska. Iz toga se da zaključiti kako je cenzura tiska još uvijek, unatoč ponovo uvedenom ustavu, trajala i kontrolirala tisak što i jest logično zbog njegove važnosti u društvu 30-ih godina. Kolumne pojedinaca u tisku rijedak su primjer oštrije kritike akcije u Brušanima, dok članci redovnih dopisnika prenose sadržaje na informativnoj razini. Interpretativni modeli u analiziranim člancima svedeni su na minimume, njihovi su sadržaji suhoparni, kratki i pisani bez ikakve kontroverze. Ako su komentirani ili interpretirani njihova je interpretacija vješto izvedena, skrivena nit, koju mogu pratiti samo oni čitatelji koji malo bolje poznaju vanjskopolitičku situaciju u Jugoslaviji te redovno i revno čitaju, dan za danom novine, kako bi eventualno mogli povezati raspršene fragmente događajnice koju zamaskirano prenosi dnevni tisak. Pasivni krajevi pak, u kojima se ustanak zbio, zasigurno su bili informirani ne samo o ovoj akciji, no ovaj rad ipak se fokusira na analizu tisku pa se tako mikrosociološki aspekti ustanka svakako predstavljaju kao tema nužne analize.

Summary

The Reception of the Velebit Uprising in the Belgrade Press in 1932

The newspapers in the Kingdom of Yugoslavia were under strict control of the government. Nonetheless, they are still one of the most precious sources for that period of history. This essay analyses the phenomenon of the uprising of the Ustaša movement in a village called Brušane. The reports from the Belgrade newspapers are analysed and compared with some other relevant newspapers and literature. The paper discusses the problem of the uprising, which is by one side presented as a heroic event and by the other as something irrelevant. It shows the discrepancy between the state and local newspapers, and the phenomenon of censorship in the Kingdom of Yugoslavia through the newspapers' display of an uprising that was, and partially still is, presented as something relevant on the local level, but fairly less so by the newspapers printed in the capital city of Belgrade.

Izvori

1. Abramović, Ivica, 1990. *Istina o takozvanom Ličkom ustanku 1932. godine u Brušanima*, Časopis za suvremenu povijest, vol. 22, br. 1-2, str. 187-207.
2. Deliđ, Ante, 2018. *Novi prilozi za istraživanje akcije „Deseti travnja“: Nepoznato pismo Ante Pavelića iz srpnja 1948.*, Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru, vol. 60, str. 385-409.
3. Požar, Petar, 1995. *Ustaša – dokumenti o ustaškom pokretu*, Zagrebačka stvarnost, Zagreb.

Periodika

1. *Novo doba* (Split), septembar i oktobar 1932., g. XV; april i jun 1933., g. XVI.
2. *Politika* (Beograd), septembar i oktobar 1932., g. XXIX.
3. *Pravda* (Beograd), septembar i oktobar 1932., g. XXVIII.
4. *Proleter* (s. l.), prosinac 1932., g. XXVIII
5. *Službeni list Vrbaske banovine* (Banja Luka), septembar i oktobar 1932., g. X.
6. *Službene novine Kraljevine SHS* (Beograd), januar 1929.
7. *Ustaša – glasilo HRO-a*, listopad 1933.
8. *Vreme* (Beograd), septembar i oktobar 1932., g. XII.

Literatura

1. Horvat, Josip, 2003. *Povijest novinstva Hrvatske 1773.-1939.*, Ljevak, Zagreb.
2. Bićanić, Nikola, 1992. *Vila Velebita-nacionalna borba Hrvata u Lici između dva rata*, HKD sv. Ćirila i Metoda, Zagreb.
3. Goldstein, Ivo, 2008. *Hrvatska 1918. – 2008.*, Europapress holding-Novi Liber, Zagreb.
4. Janjatović, Bosiljka, 2000. *Položaj Hrvatske i Hrvata u karađorđevićevskoj Jugoslaviji u svjetlu tadašnjeg tiska*, Časopis za suvremenu povijest, vol. 32, str. 497-505.
5. Jareb, Mario, 2006. *Ustaško-domobranski pokret od nastanka do travnja 1941. godine*, Hrvatski institut za povijest; Školska knjiga, Zagreb.
6. Jelić-Butić, Fikreta, 1977. *Ustaše i Nezavisna država hrvatska 1941 – 1945.*, Naklada Liber, Zagreb.
7. Kisić Kolanović, Nada, 2001. *NDH i Italija; Političke veze i diplomatski odnosi*, Naklada Ljevak, Zagreb.
8. Krizman, Bogdan, 1978. *Ante Pavelić i ustaše*, Globus, Zagreb.
9. Matković, Hrvoje, 2003. *Povijest Jugoslavije*, 2. dopunjeno izdanje, Naklada Pavičić, Zagreb.
10. Milićević, Milica, s. a. *Centralni Presburo predsedništva ministarskog saveta 1929. – 1941.*, Arhiv Jugoslavije, Beograd.
11. Novak, Božidar, 2005. *Hrvatsko novinarstvo u 20. stoljeću*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb.
12. Sadkovich, James, 2010. *Italija i ustaše 1927. – 1937.*, Golden Marketing – Tehnička knjiga, Zagreb.
13. Stojkov, Todor, 1970. *O takozvanom Ličkom ustanku 1932*, Časopis za suvremenu povijest, vol. 2, str. 167-180.
14. Šubić-Kovačević, Ivana, 2016. *Kontrola i zabrana oporbenog zagrebačkog tiska 1921. – 1929.*, Radovi zavoda za hrvatsku povijest vol. 48, str. 329 -351.
15. Visković, Ivo, Romeo Visković, 2004, *Velebitska akcija s posebnim osvrtom na sudionike sa zadarskog područja*, Zadarska smotra, vol. 54, br. 1-4, str. 213-223.